

AZ UTOLSÓ ÖT ÉV

(TISZA-SZAPÁRY-WEKERLE)

PARLAMENTI VISSZAEMLEKEZÉSEK

IRTA

BÚSBACH PÉTER

ORSZ. KÉPVISELŐ

BUDAPEST 1895

ORSZÁGGYÜLÉSI ÉRTESÍTŐ KÖ- ÉS KÖNYVNYOMDÁJA RÉSZV.-TÁRSASÁG

Vármegye-utca 11- 13

A Tisza-kormány végnapjai.

A szabadelvű pártot Tisza Kálmán teremtette meg. Nagy szolgálatokat tett vele az országnak. Vezérének biztos, szilárd keze ügyesen vezette e nagy pártot és az elért eredmények a párt tagjaiban vezérek iránt nemcsak bizalmat ébresztettek, de önmagukra is büszkék voltak, mert napról-napra látták, miként fejlődik, szervezkedik, erősödik az ország — daczára azon óriási nehézségeknek, melyeket a pénzügyi helyzet okozott. Nem volt kicsi dolog eltalálni módját annak: mikép rendezze be az ország legczélszerűbben háztartását, midőn 40—50 milliónyi deficizzel kellett a költségvetés megállapításánál számolni.

Azonban a mester mindig megtalálta a ki vezető utat, melyen haladva e nehéz helyzetekből is folyton gyarapodva emelkedett ki az ország. Ez bámulatba ejté pártjának minden egyes tagját és majdnem a csallhatatlanság nymbusával vette körül a vezért.

Igaz, gyakran kellett a pártnak oly intézkedésekhez is adni beleegyezését, melyek minden egyes tagjában bizonyos aggodalmat, vagy legalább is kételyt ébresztettek; azonban ugy látszott, hogy Tisza Kálmán alkut kötött a szerencsével, mert még a legtévesebbeknek vélt tervek is jól sülték el.

Az összhang nemzet és királya között zavartalanul meg volt és ez összhangnak, e bizalomnak, mely úgy felülről, mint a párt részéről a miniszterelnökben összpontosult, lón eredménye a fokozatos fejlődés és konszolidálás.

Tiszához pártjának tagjai kevésbé szeretetből, mint tiszteletből, becsülésből és bizalomból ragaszkodtak. Ahhoz, hogy szeretetreméltóvá legyen, nagyon kevésbé közlékeny; habár azok, kik közelebb állnak hozzá, határozottan állítják, hogy nagyon meleg szíve van. Egy dolog azonban bizonyos, hogy pártja minden egyes tagjával feltétlenül rendelkezhetett. Adott szavát akár a vele alkuvó diplomatával, akár egy kormányval, akár pedig csak egy egyszerű képviselővel szemben adta legyen — mindig beváltotta, és terveinek korrektségéről, a kivitelbeni ügyességéről mindenki meg volt győződve.

De nemcsak arról gondoskodott, hogy a párt által kitűzött vagy elfogadott irány hűségesen betartassék, hanem ezenkívül a heves küzdelmekben szükség esetén pártja minden egyes tagjának védelmére is sietett.

Politikai vezértől egyebet alig is kívánnak.

Igaz, hogy Tisza nagy és gyökeres reformokhoz nem nyúlt, olyanokat nem kezdeményezett; ez az akkori óiási deficit mellett lehetséges sem volt. Ő tatározgatott és erősítette az alapot; de a tapasztalás mutatta, hogy az épület az ő gondozása alatt erős viharokat kiállott, a nélkül, hogy rajta lényeges romlások érezhetők lettek volna.

Az ellenzék rendkívüli erőfeszítéseket tett e férfiú megbuktatására, de mindig véres fővel kellett visszavonulnia. Ez az ember megingathatatlanul látszott miniszterelnöki székében. Ez az ellenzékot elkészerítette. A világtörténelem kevés példát mutat arra, hogy egy ember az ügyek élén 14—15 évig képes legyen kitartani és e kitartást Tisza Kálmán épen Magyarországon volt képes tanusítani.

Azonban 1889-ben a véderőjavaslat fellázította ez államférfiu ellen az egész országot. Egyes rendelkezései e javaslatnak mélyen bele nyultak a családi életbe és felizgatták a szülők szenvedélyeit; másrészt az annyira féltett nemzeti nyelv veszélyeztettsége miatt perhorreskálta azt a nemzet tulnyomó része; egy harmadik kifogás pedig magának a parlament jogkörének, az ujonczmegszavazási jognak megcsorbitási kísérletét vetette szemére a törvényjavaslatnak. Mind a három ellenvetés mélyen lehatott a nemzet minden rétegébe.

Nem célunk ez alkalommal kutatni, hogy mennyiben volt és mennyiben nem volt igaza a közvéleménynek, csak ama tényt konstatáljuk, hogy az egész nemzet Tisza ellen fordult.

Mindjárt kezdetben saját pártjában emelkedtek hangok a törvényjavaslat ezen lényeges elvei ellen, azonban Tisza ezeket visszautasította. És a szigorú fegyelemhez szokott pártban elhallgattak a dissidensek és legfelebb — otthon duzzogtak. Alig egy vagy két ember hagyta el a pártot.

A hajsza.

A képviselőház ellenzéke kiérezte, hogy itt az alkalom Tiszát megingatni. Ezuttal, amint mondtuk, az egész ország állott az ellenzék háta mögött. Fel is használta az alkalmat: oly ellenállást fejtett ki, mely közel állott a zendüléshez.

Mindenekelőtt fegyverbarátságot kötött a két ellenzék, Apponyi és Irányi; minden eszköz igénybe vételét határozták el, kezdve az obstrukciótól egészen a személyes inzultusokig; nem kimélték semmit és senkit; bőszt hajsztát indítottak meg és az utcztát léptették akczióba. A képviselőházat formaszerű ostrom alatt tartották heteken, hónapokon keresztül.

A képviselők, kik a kormányt támogatták, utczai támadásoknak voltak kitéve és magát a miniszterelnökt életvesztély fenyegette nyílt utcztán, saját kocsiájában, melylyel az üléstől hazatérőben volt.

A tömeg kezeiből csak a lovasrendőrök voltak képesek őt kiszabadítani.

Az udvar ép itt tartózkodott és napról-napra látta az izgalmat, látta a tömegek vad viselkedését, a gyűlöletet, mely a korona első tanácsosa ellen felébredt, lángra gyúlt és mindent elsöpörni kész volt.

A rendőrség nem volt képes a rendet fenntartani és a katonaság segélyét kelle igénybe vennie.

A szabadelvű párt látva a dolgok fejlődését, bár nem ejtette el vezérét, de csüggedten állott

mellette. A szigorú fegyelem, mely benne uralkodott és az a megszokás, hogy minden kérdésben a vezér védje kormányzatának összes ügyeit, elszoktatta pártját az önállóságtól és a kérdésekért való küzdelembe állástól annyival is inkább, mert ha a szabadelvű párt valamely tagja fel akart szólalni, azt rendszeren tudatta a „generálissal”, kinek stereotip felelete az volt: „anyagot adtok az ellenzéknek az ügy huzásához”.

Ennek következtül a párt tagjai elszoktak a vitától és amikor azután Tisza a véderővita heves támadásai alatt majdnem meggörnyedt: alig volt csapatjában harczkész ember, ki segítségére siethetett volna.

A klub helyiségeiben lehorgasztott főket, suttogó hangon elmondott észrevételeket, bátor-talan bírálatokat és a felett, hogy a miniszterelnök ugyanazon módosításokat, melyeket saját párttagjaival szemben visszautasított, az ellenzék-től elfogadta, csöndes megütközést, de amellett önmegadásra való megjegyzéseket lehetett hallani.

Csak koronként lehetett hangosabb társalgást és lelkesült hangulatot látni, ha nagy ritkán egy-egy párttagnak volt bátorsága a felbőszült ellenzékkel szembeszállani és itt-ott egy-egy sikerült viszonttámadást kísérelt meg.

De ezen nyomasztó helyzetben is mint érintők, a párt híven megmaradt vezére körül és rendszeren 40—60 szótöbbség mutatkozott a szavazásoknál; a korona pedig látván e többséget

a pártvezér oldala mellett, azt szintén nem ejtette el.

Egy esetben azonban ez elesüggedt párt ismét egész erejét és hatalmát visszanyerte és érezte. Ez azon este volt, a mely napnak déli óráiban Tisza élete veszélyben forgott a néptömeg dühétől; ekkor e párt egész erélyével fordult az akkori belügyminiszter b. Orczy Béla ellen és követelte a miniszterelnöktől annak egy erélyesebb és határozottabb egyénnel leendő helyettesítését. A pártkörben az izgalom oly intenzív és annak megnyilatkozása annyira vehemens volt, hogy Tisza még azon este megbizta Baross kereskedelmi minisztert a belügyi tárcza ideiglenes vezetésével.

Az utcák arculata éppen nem volt a kormánypárti képviselőkre vagy éppen a kormánytagjaira nézve valami barátságos. A nép az Andrássy- és kerepesi utakat egészen elborította és az éjféle órák előtt elszéledésre nem volt birható. Baross megbízatásának vételével onnan a pártkörből Fejérváry honvédmíniszterrel azonnal kiment ez utcák és utak megtekintésére. Mindenki ismerte e két nevezetes férfit, de senki sem bántotta.

Azonban ez időtől még is hanyatlóban volt Tisza Kálmán csillaga. Megkísérlette ezt helyreütni az által, hogy ez időtől kormányába lassanként nagy erőket vett fel; ekkor lettek miniszterekké: Wekerle, Baross, Csáky, Szilágyi. Benne voltak Fejérváry, Szapáry, (utóbbi már csak mint földmívelési miniszter).

E sorok írója ez időtájt egykor Tisza Kálmánnal beszélgetve azt a megjegyzést tette, hogy

— „nagyon szép és nagyon erős miniszteriumot állítottál össze, csak az a kérdés, hogy ha te vissza találasz lépni, bir-e az új pénzügy-miniszter Wekerle annyi erkölcsi tekintélyvel, hogy minisztertársait a túlkiadásoktól visszatar-tani képes legyen? nehogy úgy járjunk, mint Szapáry pénzügyminisztersége alatt, hogy minden tárcza saját körében csinált pénzügyi politikát.”

Erre Tisza Kálmán következőleg felelt:

— „Wekerle teljesen ismeri az ország pénz-ügyi helyzetét; semmit sem tettem — mint pénzügyminiszter — az ő tudta nélkül; sokat az ő tanácsára, mindent vele egyetértésben. Ha nem birna kellő erkölcsi tekintélyvel, akkor őt a koronának pénzügyminiszterül ajánlani nem mer-tem volna. De én nem is szándékozom még megszökni.

Szilágyi, ki az akkori mérsékelt ellenzék soraiból kilépett, Tisza által igazságügyi miniszterré lett. Szilágyinak a kormányba lépése ellen a pártban nagy ellenszenv uralkodott daczára a mindenki által elismert óriási talentumának. Mindenki *bontó elemnek* tartotta. Mikor híre ment a pártban annak, hogy Szilágyi Fabiny helyébe igazságügyi miniszter lesz: általános volt a pártban a visszatetszés.

Emnek kifejezést is adtak több oldalról a „generális”-sal szemben és midőn e sorok írója is kifejezést adott vezére előtt e hangulatnak, feleletül azt kapta: „Még nagyon heves támadá-

soknak leszünk kitéve: ilyen debatterre szükségünk van.”

Hogy mennyiben vált be Tisza számítása — ő tudná megmondani.

Már Tisza Kálmán alatt kezdett elmérgesedni az *elkeresztelési* kérdés. Alatta bocsátotta ki Csáky gróf a februáriusi rendeletet, mely azután a klérust egészen kihozta sodrából, úgy hogy még azon konzervatív elemek is, melyek *faut de mieux* kénytelen-kelletlen támogatták Tiszát a választásoknál — most egyszerre szintén ellene fordultak.

A világhírű és nagy érdemeket szerzett generális mindezeket látva, érezve és a küzdelembe belefáradva, végül 1890. márczius 15-én letette tárczáját és azt a Felség az ő javaslatára **gróf Szapáry Gyula** kezeire bízta.

Tisza Kálmán visszaléptével két historiai jelentőségű dolgot hagyott egyebek közt maga után:

a) egy nagy, tömör pártot, melyre támaszkodva kormányozni lehetett; és

b) rendezett háztartást és pénzügyeink alapos rendezhetésének elemeit.

De felütötte fejét kormányzásának vége felé egy nagy betegség is, melynek még helyes magyar neve sincs, az ugynevezett „*stréberség*”, mely felburjánzott mint a gyom, és elfojtotta mindenfelé kapaszkodó indáival az egészséges életet. Egyes szomorú jelenségei országos megdöbbenést idéztek fel! . . .

Szapáry.

Szapáry a Tisza Kálmán által rekonstruált miniszteriumot a maga teljességében megtartotta. Nagy erők, hatalmas parlamenti egyéniségek voltak, kik felett Szapáry kiemelkedni minden erőlködése daczára sem volt képes.

A szabadelvű párt *nagy sulyt fektetett arra, hogy Szapáry Gyula gróf a korona előtt nagy kegyben áll*; mert az 1867 : 12. t.-cz. feltétlen védelme mellett folytonos törekvése volt e pártnak: a király és nemzet közti kölesönös egyetértést és bizalmat fentartani.

Egy komolyan átgondolt és egészséges alapokon nyugvó magyar politikának csakis a koronával való egyetértés és együttérzés lehet lételemene. Minden oly törekvés, mely ezt mellőzi, vagy attól eltér — vagy korlátoltságra vagy könnyelműségre vall. Az, aki a magyar államot, a magyar nyelv- és ezzel a magyar faj biztosítását akarja: annak e politikától eltérnie nem szabad. Csak ez az őszinte egyetértés nyújtja lehetőségét annak, hogy mindazon intézmények megalkottassanak, melyek ama három cél elérésére és biztosítására nélkülözhetetlenek; csak ez óv meg azon támadásoktól és veszélyektől, melyek nemcsak a hazánkbeli nemzetiségek, de külföldi rosszakaróink részéről fenyegetnek.

Láttuk a multban: mennyi hasznót hajtott e jó viszony nemcsak az országnak általában, de a magyar fajnak különösen is. Mert csak emlékezzünk vissza az Ischből kelt és a Janszky-

ügyben kiadott legfelsőbb kéziratra, a Horvátországban Strossmayer püspökhöz és Kolozsvárárt a görög-keleti román püspökökhöz intézett királyi nyilatkozatokra!

E célra tehát Szapáry Gyula gróf, Tisza után alkalmas miniszterelnöknek mutatkozott. Nagy szorgalommal és mérhetlen ambícióval látott miniszterelnöki és pártvezéri teendőihez. Természettől nem simulékony modorának érdekességét leküzdeni törekedett és minden lehetőt elkövetett a párt tagjainak megnyerése végett. Kezdetben úgy látszott jól is ment, habár — talán azért is, mert a „stréberség“ hydrafejét is levágni törekedett — némi secessió jelei fel is ütöttek fejüket. Ezt azonban szerencsésen leküzdötte barátai segítségével, kik közt nem állott utolsó helyen Tisza Kálmán.

Egész odaadással és sok önbizalommal indult meg új pályáján. De a leküzdendő nehézségek nagyobbak voltak nálánál; csakhamar észrevette, hogy a pártban is, a kabinetben is vannak erők, melyekkel, kénytelen lesz osztózni a vezérségben, a kikkel számolni és koronként azok véleményét számba venni szükséges. Ez pedig ellenkezett egész természetével.

Feltétlenül és egyedül akart a helyzet ura lenni. Elfeledte, hogy egy 15 éves parlamenti vezetés nyomai nem törölhetők le szivacsosál, hogy helyükbe valami tetszés szerinti új dolgot tegyünk. Ehhez idő és zseniális fők kellenek. Átlagos tehetséggel a vezetésben való megerősödéshez csak tényleg elért és felmutatható sike-

rekkel lehet a bizalmat biztosítani. Ő azonban ezt nem csak saját pártjának tagjai, de a parlament részéről is anticipándó vette igénybe. Ez — mint látni fogjuk — nem sikerült neki.

Politikájának sarkpontját az új miniszterterelnök a *közigazgatás reformjára* fektette. Mellesleg a nemzetiségekkel is keresett egy bizonyos modus vivendit.

Már egyszer tapasztaltuk, hogy egy korábbi kabinetnek a maga teljességében való átvétele egy új miniszterelnök által, soha sem vezet jó eredményre. Ott volt a Lónyay esete, kinek kabinetje alig egy év alatt magát Lónyay-t szorította ki. Ez Szapáry grófnak intő példa lehetett volna — de nem vette figyelembe, annyira bizott magában, és a rá nézve kedvezőnek látszó helyzetben. Sőt voltak barátai, a kik, igaz egy későbbi alkalommal, t. i. az új választás elrendelésekor, arra figyelmeztették, hogy jó volna *homogén* kabinetet alakítani. Dehát valószínűen bizonyos melléktételek folytán vagy nem tehetette, vagy nem látta szükségesnek.

Mindenki nagy érdeklődéssel nézett a jövő elé, mely egy ily helyzetben kormányra lépett államférfi működését fogja felmutatni. Voltak a kik sajnálták Szapáryt, voltak a kik kárörömmel várták a fejleményeket.

Ő első sorban a nemzetiségek közül az erdélyi szászokkal igyekezett rendbe jönni. E részben Bethlen András gróf, miniszterháza, volt szász kómeszben jó barátot és jóakaratu tanácsadót talált.

Nemzetiségek.

A nemzetiségi kérdés Magyarország achillesi sarka. Méltányos megoldása annál nehezebb, mert a Bach-korszakban a nemzetiségeket dődelgették, sok kedvezményt és még több meg nem tartott ígéreteket adtak nekik és folytonos hitegetésekkel és kézzel fogható, értékes argumentumokkal tartották fenn bennük a magyarság elleni ellenszenvet. És mert ez a politika a magyarok megfélemezésére nagyon könnyen kezelhetőnek mutatkozott: azon körök, melyek folyton irigy szemmel nézték Magyarország fejlődését és erősödését — ezt ki nem adták kezükből.

Ehhez járult, hogy a hadsereg tisztjeinek tulnyomó része nem magyar, hanem nemzetiségi eredetű, s ezek — a hadsereg egykori szellemében nevelkedve — nem valami barátságos érzülettel viselkedtek a magyarok és magyar törekvések iránt. Az ilyen tiszttek, részint saját érzelmeik folytán, részint mások által izgatva, nem gyakoroltak csillapító befolyást törzsrokonaira; és maga a polgárosított határőrvidék is idegen nemzetiségekből állva, magyarelles érzelmű tiszttek vezetése alatt állott.

Ily viszonyok közt azon szomszédországok-

nak, melyek nem szívesen látták Magyarország konszolidálását, folyton találtak kész eszközöket a magyart gyűlölő áramlat ébren tartására.

Ha tehát Szapáry gróf e baj elhárításán dolgozott: ezzel nagy államférfiúi munkát kezdett.

A szászokkal megtalálta módját a fegyverszünetnek, sőt a kibékülésnek. Igaz, hogy ezen törzs egészen hasonló veszélynek van kitéve, mint a magyar faj Erdélyben, azon veszélynek, hogy — a románság elnyeli. Az egyes szász szigetekeskék ép úgy beolvadnak az őket környező oláh tengerbe, mint ez a magyar enclave-okkal történik. Azért nincs természetesebb védekezés, mint ha a magyar és szász összetart, hogy elhárítsák a közös veszélyt. És mégis! soha sem tudnak bensőleg összeolvadni, még sem tudtak soha tartós, valódi szövetséget kötni. Pedig a magyar láthatja, hogy a szász Erdélyben nem hódít nyelvével; ő hétszáz év óta nem lett erősebb; ma meg éppen — kihalóban van. Erdély magyar urai legfőlebb lenézik az idegen fajokat, de megnyerni őket nem képesek, mert ahhoz méltányosság, bizonyos fokú engedékenység és politikai mérséklet is szükséges.

Viszont a szász, mikor otthon, saját tűzhelyén, községében, iskolájában és templomában szabadon használhatja nyelvét, és csak azt kívánja tőle a magyar állam, hogy saját fiai érdekében tanulják meg az állam nyelvét is, hogy abban boldogulásukat találják: bizony megfoghatatlan az az idegenkedés, melylyel a magyar nyelv tanulásától elfordulnak!

Románjaink Erdélyben tulnyomó többségben vannak, majdnem mindenütt zárt tömegeket képeznek, és csak helylyel-közzel vannak idegen nyelvű szigetekeskék köztük elszórva. Miért nyugtalanzkodnak ők? Vannak saját nemzetiségű felsőbb iskoláik; politikai, egyházi és társadalmi tekintetben ugyanazon jogokkal bírnak, mint maga a magyar faj, és a mit politikai tekintetben még elérni óhajtanak, azt nem ellenséges erőszakkal, hanem együttes, őszinte és becsületes közreműködés útján fogják elérni.

A magyar nem zárkózott el soha, nem vette körül saját nemzetiségét külön privilégiumokkal, hanem faji tekintet nélkül osztotta meg minden jogait azokkal, kik hűséges szövetségesei és barátai voltak. A magyar nemesség nem volt a magyar fajnak külön előjoga; a magyar főnemesség tagjai közt temérdek az idegen származású; a román és szerb egyházak dotációi versenyeznek az egykori uralkodó vallás, a magyar katolikus egyházak dotációival; minden kiváltság, melylyel az uralkodó államegyház birt. a román és szerb egyházaknak is megadatott. Főpapjaik a főrendiháznak hivatalból tagjai voltak, míg a protestánsokéi ki voltak onnan zárva; a román és szerb egyházak oly autonóm hatáskörrel bírtak és bírnak — minővel a magyarországi katolikus egyház sohasem birt és ma sem bír stb.

Tehát honnan e folytonos éles ellentét a román és magyar között, mely a Hóra és Kloska, mely a Janku és Axentie féle elemeket veti koronként felszínre.

Nyitva a törvényhozás terme minden nemzetiségbeli előtt; nyitva minden hivatal egész a miniszterségig, csak bírja valaki a képességet hozzá; e haza egy fiát sem tiltja el a küszöbötől, egyformán szeretett gyermeke mindegyik! Akinak panasza van — terjeszse elő, de ne azzal kezdje, hogy fel akarja gyújtani a közös lakházat. Mert az ilyet irgalom nélkül ártalmatlanná fogja tenni.

A román nép jó indulatu, csak félre ne vezettessék; pedig azt látjuk, hogy pópái, dászkáljai és a népből kikelt kabátos osztály rontja meg ártatlan erkölceit. Oly csábításnak, melynél anyagi haszon van kilátásba helyezve, mint végezzél, az alsó rétegek, — minden faji különbség nélkül — soha sem tudtak ellentállani.

Azért nem is lehet a román népet okolni azon ellenszenv és gyűlölség miatt, melylyel a magyar faj iránt ez idő szerint viseltetik. Okolni kell azon csábítókat, kik álürügyek alatt legtöbbször önérdékből, de mindig gonosz szándékkal, vezetik félre törzsük népét.

Ezt az osztályt kell megfékezni és a népnek módot nyújtani, hogy az izgatók keze alól kivéttessék; hogy helyesebb irányban tanulja megismerni más nyelvű honfitársait és hogy a közeledést ezekhez ne gátolhassák meg azon izgatók, kik ez eljárást mint mesterséget űzik.

A felső vidéken, a Kárpátok közt, e neme az izgatásnak nem tud annyira elmérgesedni, mint Erdélyben. A tótok kedélyes nép. Az a folytonos érintkezés, melyben az ország egyéb

nyelvű lakosaival állanak és különösen a pozsonyi, a szepesi, a sárosi s egyéb felső tót vidéki, magyarsággal és különösen a németiséggel való érintkezésük által kellő tájékozást nyernek a köztük is bujkáló izgatók jelentősége felől. Elég értelmesek ahhoz, hogy átértsék a veszélyt, melybe őket a Hodzsák, Sturok és ezek tanítványai sodorni képesek volnának; és azért az izgatás a tótok között soha mélyebb gyökeret nem vert; ők nyelvük eltérése daczára mindig jó magyarok voltak és Magyarország legkitünőbb katonái közé tartoznak.

Módot kell nyújtani *a népnevelés államosítása által*, hogy az ifju nemzedék jobb irányban neveltessék; hogy a nevelést az állam kezében tartsa, vagy a meddig erre nem képes, hogy legalább addig is éberén ellenőrizze.

Nem lehetetlen kiegyenlíteni azon különbségeket, melyek a nemzetiségek és a magyar állam között fennforognak.

Igaz, hogy a képviselőházban azonnal akadtak hangok, melyek a szászok megnyerését politikai engedmények paktumának jelentették ki, azonban ily éretlen és rövidlátó megjegyzéseknek nem szabad elriasztaniok a jóakaratot, mely egy nagy nemzeti baj elhárításán fáradozott.

Különben is nagy gyengesége a magyar fajnak, hogy sokan tagjai közül a hazában élő idegen nemzetiségek iránt az azokkal való érintkezésben kicsinylőleg nyilatkoznak, azokat gúnyolják. Ezt tapasztaljuk a német, a zsidó, a szerb, a tót és valamennyi egyéb idegen fajokkal

szemben. Pedig éppen a német és a zsidó faj a legtöbb jóakarattal bíró szövetségese *a magyar nemzeti államnak*, leghivebb támogatója a magyar nyelv terjesztésének; legszívesebben asszimilálódik a magyar fajjal; és azért kimondhatatlan könnyelműség, mikor éles gunnyal ép ezen fajokat illetik; és még ezeket is ellenséges indulattal töltik el!

Fuzionális törekvések és két §-os törvény.

A közigazgatási reform a közigazgatás államosítási tervéből állott, melyet a *megyék rekonstrukciójával*, illetve a megyei tisztviselők kinevezésére vonatkozó törvényjavaslattal indított meg.

Mindenki látja és érzi, hogy közigazgatási rendszerünk a parlamenti felelős kormányrendszerbe belé nem illik. A míg a kiadott rendeletek végrehajtói nem állanak a legfőbb felelős hatalom közvetlen rendelkezésére; addig a kormányzás rendes menetéért való valódi felelősségről beszélni nem lehet. Amíg a megye megtilthatja közegének, hogy a miniszter rendeletét effektuálja; addig jó, korrekt és pontos közigazgatásról szólni nem lehet.

Azonban a Szapáry Gyula gróf által beterjesztett törvényjavaslat célszerűsége, sőt alapelvei felett is már magában a kabinetben is merültek fel éles ellentétek. Szapáry gróf hajthatatlan maradt; beterjesztette javaslatát és a nagy küzdelemben, mely koronként egész viharokat élesztett fel, legtöbbnyire egymagára maradt; sőt

maguk a kabinet tagjai is vagy csak rövid időre vagy épen nem jelentek meg elnökük védelmére a tárgyalások alatt.

A kabinet legnagyobb tehetségei félreállottak és nem támogatták a miniszterelnököt. A 48-as és függetlenségi párt — épen a választott tisztviselőkben vélte pártja oszlopait feltalálni. és a kinevezett közigazgatási közegekben törekvésének ellenségeit sejtven — óriási erővel és elkeseredéssel támadott. Obstrukciót csinált.

Szapáry szövetségesei Apponyi gróf és pártja voltak, kik egy ideig sok jóakarattal és odaadással támogatták Szapáry törekvéseit. — Ennek következtése azután az volt, hogy az egész országban, de sőt a szabadelvű pártban magában is kezdtek a mérsékelt ellenzékkel való *fuzióról* beszélni.

Nem egészen ok nélkül. De azt is mindenki tudta, hogy még ha a miniszterelnök fuzióra hajlandó volna is, magában a kabinetben is vannak, kik ellenzik és a pártban egy hatalmas és döntő áramlat ellene fordul.

Ennek kifolyása volt, hogy egy szép nap Tisza István a képviselőházban felszólalva, kijelenti: *hogy a törvényjavaslatot a szabadelvű párt a saját erejéből is törvénytudja emelni.* Ezzel a fuzióellenes áramlat nevében szinte megadta az utlevelet gróf Apponyi Albertnek és pártjának.

Talán nem egészen ok nélkül hitte a párt, sőt az egész ország is, hogy e nyilatkozat egy nagy súlylyal bíró csoport pronunciamentója volt.

Ezen percztől a helyzet megváltozott; a mérsékelt ellenzék támogatása lankadttá lőn és a végeredmény az volt, hogy az egész törvényjavaslat összezsugorodott két elvi jelentést tartalmazó szakaszra, melyeket azonban már Apponyi gróf nem szavazott meg.

Téli választás. — Kossuth, Hentzi ügyek.

Ez időtől Szapáry tekintélye nem csak az országban általán, de magában a pártban is hanyatlóban volt.

Szapáry Gyula gróf érezte ezt, de azt hitte, hogy ennek oka csak a Tisza-féle párttöredék, a melytől lehetőleg szabadulni kívánt. Miután azonban Tiszának egyéni sulya, daczára az utolsó évek kegyetlen üldözéseinek, megtörhető nem volt, azt legalább a lehető minimumra leszállítani törekedett.

Igy jött azután, hogy az 1891. év végén feloszlatta a képviselőházat és 1892. évi január 26—29. napjaira kiírta az új választásokat. De ez a választás nem valami fényesen ütött ki a miniszterelnökre nézve. Pártunk megmaradt in statu quo.

Szapáry Gyula gróf az új képviselőházzal sem ment valami nagyon sokra, sőt csakhamar nemcsak a pártban kétségtelenül felmerült ellenes áramlattal, de magában a kabinetben is éles nézeteltérések és elvi differenciákkal kelle megküzdnie.

Ehhez még az is hozzájárult, hogy majd itt, majd ott merültek fel kellemetlen incidensek, melyeket sem kiegyenlíteni, sem dominálni a miniszterelnök képes nem volt és melyek az iránta való bizalom hanyatlását siettették; ilyenek voltak egyebek közt: az aradi vértanúk szobrának leleplezésénél a kormány tagjainak elmaradása, és ezzel kapcsolatban a képviselőházi viták; hasonlóképpen ilyen volt Kossuth Lajosnak a főváros által *diszpolgárrá lett választása* röviddel azután, hogy a koronázási 25 éves jubileum alkalmából ő Felsége a fővárost *székvárosává* emelte. Továbbá az elmérgesedett *elkeresztelési kérdés*, melyben Szapáry felfüggesztette a bírói ítéletek végrehajtását. Ezekhez járult még a Hentzi szobor feletti ügyetlen rendezkedés, melyben Szapáry a hadsereg és a felség némi elkedytelenedését megelőzni nem volt képes.

A mi Kossuth diszpolgárságát illeti, ez nem volt új kérdés a fővárosnál, mert mintegy háromnegyed év előtt egyszer Polónyi Géza szándékozott ezt indítványozni a közgyűlésen. De a fővárosi bizottság tagjai négy ötödrészből kormánypártiak lévén, a közgyűlést megelőzőleg egy pár nappal néhány szabadelvű bizottsági tag értekezletet hívott össze és sikerült a hangulatot a tervezett diszpolgársági indítvány ellen akkép paralyzálni, hogy vele ugyanazon időben Andrassy Gyula gróf diszpolgársága is indítványoztatott volna. Ez tetemesen csökkentette volna azt a nymbust, a mely eléretik, ha egy időben, egy nap, egy ülésen egyedül csak Kos-

suth neve hangzik el egyhangu lelkesedés közepette.

Érezték e fulánkot azok, a kik e diszpolgársági indítvány tervezői voltak és ezért azután Polónyi az indítványt meg sem is tette.

Most pedig Szapáry Pécssett volt a hadgyakorlatokon a Felség oldala mellett; a hangulat-keltéssel — nyár lévén — senki sem törődött, de különben is Szapáry gróf ekkor a fővárossal való összeköttetés szálait már kiejtette kezéből és így az indítvány keresztül ment. Sokan ennek a Kossuth diszpolgárságának és a honvéd és Hentzi-szobrok komplikációjának tulajdonították a Felség akkori rögtönös távozását is Magyarországból.

Egyházipolitikai reform és Szapáry bukása.

A miniszterium kebelében a legnagyobb horderejű reformkérdések, nevezetesen az egyházipolitikai reformok felett támadt meghasonlás híre szétterjedt az országban.

Magában a szabadelvű pártban mind sűrűbben emelkedtek hangok, melyek gróf Szapárynak a miniszterelnökségnél elkövetett hibáiról a képviselőházban tett nyilatkozatai ki nem elégitő voltáról beszéltek és a jövő nagy feladataival szemben vezetői képességében bizalmatlankodni kezdtek.

Gróf Szapáry 1892. október végén a kabinetben történt meghasonlás felől jelentést tett

a koronának és hire terjedt, hogy felhatalmazást kért kabinetjének rekonstrukciójához. De a míg ő Bécsben járt, hogy pozícióját erősítse: az alatt itthon a pártban egy óriási izgatás lön megindítva — egyenesen Szapáry megbuktatására. Erre a párt legtekintélyesebb és döntő tagjai szövetkeztek.

Az egyházpolitikai reform lön a lázadók zászlajára írva és a kötelező polgári házasság, polgári anyakönyvek stb. életbeléptetése lön mint az elkeresztelési kérdés egyedüli orvossága előtérbe tolva. Az eddig tespedő politikai marasmus egyszerre megszűnt.

Az izgalom a szababadelvű pártban nőttön-nőtt. Szapáry barátjai elégedetlenkedtek; a polgári házasság ellenfelei nyílt opposícióba léptek: az ingatagabbak nem tudták hová csatlakozzanak? és a kormányválságból igen könnyen pártválság fejlődhetett volna.

A korona nagy súlyt fektetett a szabadelvű párt együttmaradására.

E sorok írója e mozgalom kezdetén még távol volt a fővárostól és visszaérkezével, midőn november 3-án először ment fel a pártkörbe, roppant meglepetéssel látta az izgalmat, mely a kötelező polgári házasság kérdésében a klubban elterjedt. Mindenki foglalkozott e kérdéssel és a lehető legszenvedélyesebb hangulatban. Nem tudtam magam a helyzetbe beetalálni. Egy csoportban az egyik miniszter, a másik csoportban a másik, itt egyik vezére a pártnak, amott egy másik előkelő tag a párt korifeusai közül gyűj-

tött csoportot maga körül és fejtegették a kötelező polgári házasság szükségességét. Csupa tűz, csupa villamosság volt az egész párt. A terem esténként zsufolva volt és nemcsak a fizikai atmoszféra volt fülledt, hanem a kedélyek felhevülése is a legmagasabb fokra hágott.

Egy ideig álmélkodva néztem mindezeket, majd felizgatva a látottaktól, oda fordultam egyik vezéregyéniséghez és azt kérdeztem:

— Micsoda jelenetek ezek? micsoda izgatottság uralkodik itt egy oly kérdés felett, a melyről két hét előtt még alig beszélt valaki?

— Ki kell ugratnunk a nyulat a bokorból, látnunk kell, meddig terjed Szapáry szabadelvűsége.

Ez volt a válasz.

Megjegyzem, hogy ekkor Szapáry gróf még Bécsben volt.

Másnap ismét felmentem és félreülve figyeltem meg az előttem lefolyó, a mult estiekhez egészen hasonló jeleneteket, a mikor egy másik korifeusa pártunknak mellém ült és azt kérdi:

— Nos, mit mondasz e mozgalmakhoz? Bele találod-e már magad?

— Rendkívül meg vagyok lepetve — felelém — hogy a kérdés annyira akuttá vált, mert azt hiszem, hogy egy ily nagy terv megvalósításához minden előfeltétel hiányzik. Nem hiszem, hogy egy hasonló törvényjavaslat beterjesztéséhez a korona beleegyezését fogja adni; nem hiszem, hogy a főrendek egy ily törvényt megszavaznak; és nem hiszem, hogy az végrehajtható lenne a

közigazgatás államosítása előtt, különösen tekintettel a nemzetiségi vidékekre, a hol a szükséges közegek hiányoznak. Pedig a párt, ha már belemegy a kérdésbe, nem elégedhetik meg esetleg megint egy két szakaszos elvi kijelentéssel.

— Ez utóbbit én se hiszem, válaszolá a korifeus, de azt tartom, hogy a kormány azzal kezdi, miszerint a törvényjavaslat már készülőben van és rövid idő alatt be is terjeszti. A mi a végrehajtási közegeket illeti, ez szerintem csak pénzkérdés, mert a hol ilyenek hiányoznak, oda azokat ki lehet nevezni. Hogy a főrendek első alkalommal meg nem szavazzák, az valószínű; de ha látják, hogy egy ily törvény létrejött a koronának is kívánsága, akkor többszöri üzenetváltás után bele fognak egyezni. A mi végre a koronát illeti, ha meggyőződik, hogy a szabadelvű párt ez intézmény létesítését komolyan és határozottan kívánja és csak ez áron lehet azt összetartani: nézetem szerint megadja jóváhagyását.

Kijelentettem, hogy aggodalmaim ezen hypotezisek által ugyan elenyésztetve nincsenek, azonban magát a kérdést liberálisnak, annak megvalósítását sajtószerű nemzetiségi és felekezeti viszonyainknál fogva kívánatosnak tartom, és ezért, ha a párt ezt zászlajára írja: én is támogatni fogom.

A klubból távozva, annak lépcsőjén találkoztam a kormány egyik tagjával, és ezen kérdést intéztem hozzá:

— Mikép vált a kötelező polgári házasság

intézménye egyszerre oly égető sürgőssé *a kabinet egyes tagjai előtt?*

— A kabinetben már hónapok előtt fel volt vetve a kérdés, volt a válasz, mert utóvégre is egyszer tudnunk kell: lehet-e magyar egyházpolitikát csinálni vagy sem? Mert eddig sem személyi, sem dologi kérdésekben a vatikánnal boldogulni nem tudtunk. A mit nappal létesítettünk, azt éjjel láthatatlan kezek megsemmisítették.

Ilyen nyilatkozatok és magyarázatok nyújtottak némi támpontot a helyzet keletkezésének megítéléséhez.

A párt rendezői az actióhoz megnyerték a párt nagy többségét és hallgatásra bírták a másik részét, úgy, hogy mire gróf Szapáry Gyula Bécsből visszatért, a helyett, hogy ő zárhatta volna ki a vele ellentétes kabineti tagokat kormányából — a párt őt magát ejtette el.

Wekerle-Szilágyi.

Szapáry, elejtetvén pártja által, azt bejelentette a koronának.

Ekkor felhivattak Bécsbe a Felséghez: Tisza Kálmán, Bánffy Dezső házelnök, Széll Kálmán stb.

A tanácsadásra felhivottak a fenforgó viszonyok között mint egyedül alkalmas embert **dr. Wekerle Sándor** pénzügyminisztert hozták javaslatba miniszterelnökül.

Wekerle egyszerű polgár szülők fia, ki tehetsége és szorgalma által minden támogatás és

pártfogás nélkül alsóbb fokú pénzügyi hivatalnokból államtitkárrá, majd pénzügyminiszterré küzdötte fel magát.

Nagy talentuma, erős munkakedve, szeretetreméltó és megnyerő modora az érintkezésben és impozáns rokonszenves, külső megjelenése csakhamar felkeltették Tisza Kálmán figyelmét, ki Szapáry Gyula pénzügyminiszteri sikertelen erőlködései és visszavonulása után a pénzügyi tárczát átvette.

Wekerle már mint államtitkár feltűnt a képviselőházban szakszerű, talpra esett és a mellett elegáns szónoklatai és felszólalásai által: de azt a gondolatot, hogy egyhamar miniszterre legyen — legalább is megmosolyogták. Ilyen országban mint a mienk, a hol minden pozitív pályát régi családok ivadékainak fentartására látszottak fordítani: egy ilyen új ember miniszterségét csak akkor hitték lehetségesnek, ha már minden téren csődöt mondott az akkor uralkodó osztály . . .

És íme Tisza Kálmán nem csak pénzügyminiszterre tette, hanem a miniszterelnökségre is javaslatba hozta — a „parvenüt!”

A világ nagyot fordult!

Az egész országot mint a villám járta be a hír, hogy oly férfiú került az ország ügyei élére, kit, minden egyéb mellétekintet nélkül, egyes-egyedül saját tehetsége és munkássága emeltek e polczra! Mindenfelé örömtől sugárzó arczokkal találkozunk. Mindenki elégedettséggel konsta-

tálta, hogy e naptól datálódik Magyarország valódi rekonstrukciójának korszaka.

Wekerle megtartván az előbbi kabinetben volt összes minisztereket, a Szapáry Gyula által vezetett belügyi tárczára *Hieronymi Károlyt* nyerte meg.

Kormányának megalakításakor *Szilágyi Dezső* akkori igazságügyi miniszter népszerűsége a fagyponton állott a párt előtt; és magának Tisza Kálmánnak egész tekintélye kellett hozzá, hogy a párt annak a kabinetben való megtartása ellen ne demonstráljon.

Ez a férfiú, kinek agyában több tudomány és ész van, mint száz másokéban együttvéve, rideg, visszataszító modorával, magánkívül minden mást kicsinylő viselkedésével szerencsésen elidegenítette három év alatt az egész pártot; sőt annyira jutott, hogy a juniusi Wekerle-válság alatt még volt minisztertársai közül is többen nem akartak vele egy kabinetben ülni, és roppant erőfeszítés kellett hozzá, hogy a felmerült nehézségek elháríttassanak.

És mégis ez a férfiú volt az, aki óriási talentumával később a polgári házassági vita alatt tartott beszédeivel egész Európa tiszteletét szerezte meg magának és a magyar parlamentnek.

És csodálatos ennek a férfiúnak alig van egy őszinte barátja, daczára annak, hogy mindenki előtt bámulat tárgyává vált; az az agy, amely minden kérdést feldolgoz, azt elemeire bontja, hogy azután játszva, saját rendszerébe illesztve, ismét összerakja, de már ekkor ugy,

ahogy neki legjobban szolgál, — ez az agy, mely összegyűjtötte a múlt minden tanúságait és látja a jövő minden esélyét — ez az agy egyet nem lát: a jelent a maga exigenciáival, a melyekhez alkalmazkodni kell. Mindenki esodálja, és senki sem szereti; érzik távoztával a veszteséget, az ürt, melyet maga után hagy és senkisémet sajnálja; tudja mindenki hogy olyan sem jó helyére, ki képes legyen saruszióját megoldani, és — még sem fájlalják elvesztését!

Nincs az az európai parlament, a melynek ő disze nem lehetne, de nincs az a társaság, a melyet nem feszélyezne; szikrázik belőle az elmésség és tudomány és még is hideg fut végig mindenki hátán ha belép a társaságba. Ellentéte a legnagyobb fénynek és a legsötétebb árnyéknak. Mások elmennek, ha azt látják, hogy egy társaságnak terhére vannak; ő marad és vagy meghódítja vagy elzavarja a társaságot.

Főlényben mindig Szilágyi marad.

Nőekkel mindig tud enyelegni, mert sokkal alantabb állóknak tekinti, semhogy érdemes volna őket komolyan venni; urakkal mindig érezteti szellemi felsőségét osztentative, és nem a legkiméletesebb modorban. Ezeket nem tartja érdemeseknek, hogy velük kedélyeskedjék.

Egyetlen egy ember tartott ki mellette, mikor mindenki elfordult tőle, de az is ugyanoly természet volt mint az övé, csak — az ő tehetségei nélkül.

A hatalmat az ő saját joga gyanánt követeli; ezt tőle elvonni akarai — jogfosztás. Ő a ha-

talom élvezetében kéjeleg, ez pótol nála minden földi gyönyört; ezért a végsőig megvédi annak birtokát.

Ambíciója határt nem ismer; gyűlöl mindent és mindenkit, ami — vagy a ki ambíciója megvalósulásának útjában áll és annak kielégítésében akadályozza.

Fenomenális debatter. Ép oly megdönthetetlenül bebizonyítja ma, hogy a *fakultatív*, a mint bebizonyítja holnap, hogy a *kötelező* polg. házasság a legtökéletesebb és legliberalisabb intézmény a világon. És ép annyira türelmetlen, ha az egyiket, mintha a másikat támadod meg. Eleme a *bizonyítás*, mert akkor óriási tudásának egész tárházát kirakhatja előtted és éles eszének és fényes dialektikájának csillogó fegyverét a legügyesebb vágásokban mutogathatja.

Veszélyes ellenség, de nem odaadó barát, ez utóbbira önérzetének túltengése teszi köptelenné.

A kormány programja.

A kormány azzal inaugurálta megalakulását, hogy komolyan liberális és messzeható reformprogramot írt zászaljára.

Az a néhány tétel, mely e programot képezte, egy nagy jövőt világított be; egy nagy ideál megvalósítását ígérte; egy szabad, a jog-egyenlőségen felépült, megingatlanul szilárd alapra fektetett, jól igazgatott nagy magyar államot helyezett kiáltásba!

E program a **vallásszabadságot, kö-**

telező polgári házasságot és közigazgatási reformot tartalmazta.

Mindenki tudta, hogy a program megvalósítása, mely az 1848-iki átalakulási epochával volna egyenrangú, nem fog simán menni. Egyike a program-pontoknak már megbuktatott egy miniszteriumot és a másik előreláthatólag még óriásibb küzdelmet fog előidézni a klérus részéről.

Tényleg az új miniszterelnök elébe mindjárt kezdetben roppant nehézségek torlódtak. A vallásfelekezeti viszály már is lobogó lánggal égett; a nemzetiségek, különösen a román faj Erdélyben, nyílt akciózt folytatott Magyarország integritása ellen. A koronával való viszony nem birt a szükséges bensőséggel; a parlamentben éles gyűlölködések emléke és kölesönös türelmetlenség; a szabadelvű pártban szakadási izgalom; egyik-másik miniszter népszerűtlen volta; a hadseregnel — a honvéd- és Hentzi-szoborféle kellemetlenség még mindig kellemetlen visszaemlékezések tárgya volt.

Ágya tehát nem volt rózsákra vetve.

Wekerlénék egyrésztől mind a nehézségeket utból kelle elhárítani, ami csak a korona jóakaratú tényleges támogatásával volt lehetséges, de egyúttal meg kellett valósítani a liberális reformprogramot, mert a nagy közönséggel szemben *csak is az igazolhatta az ő miniszterelnökségét* és tarthatta meg őt a közvélemény számára. A korona előtt pedig csakis úgy lehetett jelentősége és megbízhatósága, ha *ott lenn*

szélesebb rétegek támogatják bizalmukkal, mint az eddigi kormányokat.

Az új kormánytól mindenki sokat várt és mindezeket kielégíteni majdnem emberfeletti feladat volt.

És íme mindjárt kormányzása elején állott be ismét a budai honvédszobor felállításának megünneplése feletti diskusszió és azon komplikációk, melyek a Hentzi-szobor megkoszorúzásának tervezése folytán már Szapáry alatt igen keserű tapasztalatokra vezettek, egész erőből újból kitörtek.

Ezenkívül magában a szabadelvű pártban is a „purosok” nagyon erős izgatást indítottak meg az Apponyi gróffal való fúzió érdekében. A végcélt nem jelölték meg a faiseurök, hanem azon állítólagos ürügy alatt, hogy Wekerlét támogatják, de az *illetéktelen külbefolyástól* föl akarják szabadítani — tulajdonképen Szilágyit a kabinetből, Tisza Kálmánt pedig a pártból akarták kiszorítani, mint a kik az Apponyi gróf pártjával való fúciónak útjában állanak.

Kezdetben ezen töredék Wekerle *egész* programját és így a kötelező polgári házasság törvényjavaslatát is támogatni ígérte, de a Tisza befolyását a pártban — Atzél Béla befolyásával szándékozott felcserélni!! . . .

És ezen izgatás a párt kebelében napról-napra erősödött. A dolog lassanként kellemetlenné vált, mert a koronának azok, kiket meghallgatott, azon biztosítást adták, hogy az egyházpolitikai program alapján a szabadelvű pártot

együtt fogják tartani; és most a „pürosz“-töredék a pártból való kilépéssel fenyegetett.

Ezen elégedetlen töredék egyik vezérük állítása szerint, pronuncziamentóját a kabinet egyik-másik tagjának tudtával állapította meg, sőt bizonyos irányban ígéret is tétetett nekik!...

Utóbb a kormányelnök és az elégedetlenek között — miután ezek Tisza és Szilágyi ellen intézett támadásaik és cselszövényeik sikertelenségét látták, és ezért magát a kötelező polgári házasságot is kezdték megtámadni — azon megállapodás jött létre, hogy a kötelező polgári házasság esetleges támogatása vagy ellenzése esélyét a törvényjavaslat beterjesztésétől, és az abba lefektetett elvektől teszik függővé.

Amint azután a javaslat beterjesztetett, a pártból 35 tag azonnal ki is lépett. E körülmény döntő helyen aggodalmat keltett annyival inkább, mert az egész országban egy nagy és intenzív izgalom terjedt szét és a püroszok és néhány más tagnak kiválásával a szabadelvű párt is kezdett szétmállani.

Azonban sikerült ezt megakasztani és az aggodalmakat is eloszlatni; és hogy a nagy program megvalósításához a politikai tényezők még kedvezőbben hangoltassanak: a valuta-szabályozási ügy is élénken tárgyalatott a bizottságokban.

A hangulat csakugyan kedvezővé vált Wekerlére nézve az egész országban pártkülönbség nélkül. Mindenki bámulta nagy tehetségét, nagy munkaerejét; azonkívül személyes szeretetre-

méltósága mindenkiiben rokonszenvet ébresztett és elfelejtették általában az érdességet, mely egyik-másik kabinettaggal való érintkezésben kellemetlen hurokat volt képes érinteni.

Ujabb román mozgalmak.

A nemzetiségi izgatók, de különösen az erdélyi románok, heccölve az oláhországi liga által, nagy kárörömmel használtak fel minden oly körülményt, a mely maguk a magyarok közt visszavonást idézett elő. Így az egyházpolitikai küzdelmet is. A hirhedt memorandum-pör tárgyalása ezen időre esett, ki volt tűzve az esküdtszéki tárgyalás, mely a Lucacsiuk, a Ratiuk és ezek társai felett volt hivatva ítéletet mondani a felett: követtek-e el lázítást vagy lázításra irányzott izgatást? és a különböző népfajok közti gyűlöletkeltés nyilvánul-e azon nyomtatványaikban, melyeket „memorandum” czim alatt terjesztettek világga? s melyeknek eredeti célja volt a korona kezébe juttatás, és a koronát magyar nemzete ellen hamis vádakkal tévutra vezetni.

Ez alkalmat felhasználták az esküdtszék megfélemlítésére; már ennyire ment bátorságuk. Összegyűjtötték és beszállították a havasok népeit, a városok és falvak román lakosait ezrenként Kolozsvárra, hogy általuk és velük megfélemlítsék az esküdtszéket, megfélemlítsék a bíróságot.

Csodálatos, hogy ezen eljárás, mely heteken keresztül nyíltan hirdettetett előre a román lapok által, kormányunk részéről semmiféle akadályra

nem talált; és esodálatos, hogy a bíróság megfélemlítésére való törekvés sem a bel-, sem az igazságügyminiszter részéről felszólalásra okot nem nyújtott.

Mi ezt, valamint korábban a román kongresszusnak Nagy-Szebenben lett összehívását képviseleti alapon oly monstrumnak tartottuk, melynek létrejöttét és megalakulását schol törvényesen megengedve nem találtuk és mégis mindezen dolgok megtörténtek. Láttuk és hallottuk: mikép állítják fel politikai programm gyanánt a nagyszebeni román kongresszuson Magyarországnak nemzetiségek szerint való feldarabolását; láttuk, hallottuk és olvastuk azon dühöngő kifakadásokat, melyek a magyar közigazgatásnak a románságot állítólag üldöző eljárása ellen, a románoknak a magyarok részéről való üldözésére vonatkozólag elhangzottak a kongresszus termében. E kongresszus szónokai mintegy immunitási joggal látszottak birni.

És az ország méltán esodálkozhatott a felett, hogy mindezek a dolgok megtörténhetnek, hogy mindezek a tudatlan román köznépre az igazság benyomását tehetik, miután e rágalmazásokat sem megfiltani, sem megbüntetni a magyar államnak bátorsága nem volt.

A politikához nem értő köznép előtt az igazságnak és valószínűségnek némi látszatát nyerte azon hit is, mely folyton terjesztetett az oláh köznép közt, hogy az izgatóik Lucacsiu, Ratiu s a többiek csakugyan valami hatalmas potentátum védnöksége alatt állanak, mert ime nyílt

ülésekben hirdetik a magyarok kegyetlenségét, nyíltan agitálnak az önálló román terület kihasítása mellett Magyarország testéből, s ime — senki sem meri őket bántani! . . .

Hasonló dolgok nagyobb befolyással bírnak a tömegekre, mint négyszemközti ámitás. És a kongresszuson résztvett százak széjjel hordták e meggyőződésüket a havasok népsége, a városok és falvak lakossága közé és terjesztették a hatalom hírét, melylyel a Lucacsiuk és Ratiuk bírnak szemben a tehetetlen magyar kormányval.

Nem volt-e azután természetes, hogy a román önérzet a szomszéd oláhországi liga segítségével oly magas fokra izgattatott fel, hogy voltak napok, mikor a román vidékek magyar lakossága minden perczen fizikai erőszaktól és a 48-as forradalmat megelőző véres jelenetektől tartott, és falvaikat meg lakásaikat éjjel-nappal ébren őrizték és a vidék népét folyton feszült figyelemmel kísérték.

Ezen viszonyok a szabadelvű pártban kényelmetlenségi érzést keltettek, és a párt kezdett attól tartani, hogy az erdélyi románkérdés megoldására az általa támogatott kormány vagy a kellő súlyt nem fekteti, vagy a kellő bátorsággal nem bír, és így államunk egyik veszélyét elhárítani nem is lesz képes.

Az összbenyomás végeredménye az volt, hogy a kormánynak nincs bátorsága e kérdéshez hozzányulni; nincs kellő önbizalma a lázongó elemek megfékezésének kivihetősége iránt; és nincs elég tájékozottsággal ezen jelenségek horderejének megítéléséhez.

A körut, melyet a belügyminiszter tett a czélból, hogy az erdélyi románkérdést felismerje és esetleg a román vezetőkkel érintkezzék, eredménytelen volt! Annak egész tervezése és kivitele csak gyengítette a kormány tekintélyét; minnek élő tanusága, hogy Lucatiuk, Ratiuk és társaik elitélése és a belügyminiszter körutja után csakhamar *egy újabb román kongresszus tartott* Erdélyben, mely az elsőnek nyomdokain haladt és folyvást gondoskodik a románság izgalmainak ébrentartásáról.

A nagy harcz. Kossuth halála.

Megindíttatott az egyházpolitikai mozgalom. Már az előmunkálatok elég kedvezően vezették be az ügyet, mert annak megindításakor már biztosítva volt a kormány az ellenzék egyik-másik töredékének hangulatáról, rokonszenvéről, sőt tényleges támogatásáról is.

Ezen biztosítókkal kezében bátran szállhatott ki a küzdőterre.

Az egyházpolitikai reformot tárgyzó törvényjavaslatokkal a nagy harcz meg is indult; az izgatások országszerte óriási mérveket öltöttek; a klerus minden megengedett és meg nem engedett eszközhöz nyult, hogy ellenszenvet ébreszsen oly reform iránt, mely kétségtelenül hatalmi körének korlátozásával járt. Fel egész a trónig csaptak a hullámok és le mélyen a nép legutolsó rétegébe vájtak maguknak medret. A mi Magyarországon egy évszázad óta nem

történt, a mi a reformáció miatti küzdelmek óta alig fordult elő: vallásfelekezeti gyűlölség kezdett népünkben terjengeni.

Katholikus nagygyűléseket hívtak egybe, a földnépet ezrével szállították a gyűlések helyére, Budapestre, Zsolnára stb., Zichy Nándor és Esterházy Miklós Mór grófok izgatásai és vezetése mellett. A rozsnyói püspök Schopper és a székesfehérvári püspök Steiner felekezeti gyűlöletből nyüzsgő pásztorleveleket bocsátottak szét. Minden követ megmozdítottak, hogy a kötelező polgári házasságot zászlójára irt kormányt és pártot megbuktassák.

Azonban szerencsére a képviselőház pártjai a kérdést nem tekintették pártkérdésnek, hanem az ország regenerációjához szükséges intézménynek; és mint ilyennek, minden pártból voltak lelkes támogatói.

Ez a körülmény újból bebizonyította, hogy Magyarországon minden számításba jöhető elem akkor, ha nagy horderejű és az ország fennállását vagy erősítését illető *sarkalatos kérdésekről* van szó: megszűnik pártember lenni és lesz egyszerűen hazafivá!

Igy hát a kormány, a szabadelvű párt és a kormányt e kérdésben támogató ellenzéki csoport a maguk részéről viszont megásták az ellenaknákat; a képviselők körutakat tettek kerületeikben és ellensúlyozták a papok működéseit; az ország egész intelligenciája — a papság és néhány főúr kivételével — törekedett paralizálni a papi hatalom fondorlatait, törekedett felvilá-

gosítani a népet és kimutatni a papok izgatásának alaptalanságát, illetve személyes kérdésre vezethető oldalát. Ezen törekvés nagyban-egészben sikerült is.

Magyarország középosztálya majdnem kivétel nélkül a szabadelvű reform pártján állott; a sajtó — Magyarország ujabbkori közéletének e hatalmas tényezője, szintén majdnem kivétel nélkül — egész odaadással támogatta az ügyet. A közvélemény e szócsövei lehetetlen munkát végeztek. Minden nap, minden óra hozott valamit; és ezt a sajtó a maga ezer és ezer csatornáján a fővárosból a vidékre és a vidékről a fővárosba szállította a közönségnek. Lelkesítő és támadó, dicsérő és gunyoló, felvilágosító és leálcázó cikkek egymást váltották fel.

Es sikerült is magukkal ragadni a néptömegek tulnyomó részét, melylyel folytonos és közvetlen érintkezésben állottak; s mely mégis csak, minden elleníztatás daczára is az ő tanácsaik után indult.

Ez legszebben kitűnt, midőn a katolikus gyűlések paralizálására egy szabadelvű népgyűlést hoztak létre a fővárosban, de oly népgyűlést, melyen az ország minden egyes megyéjéből és városából részt vettek a szabadelvű eszmék hívei pártkülönbség nélkül, akár nevezék magukat szabadelvűeknek, akár 48-as vagy függetlenségi, akár nemzeti pártiaknak.

Ez a gyűlés oly impozáns demonstrációvá nőtte ki magát, legalább 120.000 lélek volt jelen: minőt Magyarország ezer éves fennál-

lása óta nem látott, és melyhez hasonlót egyhamar megint látni nem fog. A lelkesedés hozta össze a legkülönbözőbb törzsű, nyelvű és felekezeti polgárokat. Egy eszme, egy cél volt mindannyia előtt: megmutatni, hogy ezen nagy eszmével szemben Magyarországon csak egy közös érzés uralkodik. Láttunk itt oláhokat, szerbeket, németeket, szászokat, tótokat, ruthéneket stb. a magyarokkal testvéries egyetértésben; grófok és bárók egy sorban a napszámmossal és földművessel; nem volt rang, nem volt valláskülönbség, egynek érezte magát mindenki és a magyar kormány zászlajára írt elvek mellett lelkesedve és lelkesítve tüntetett.

Az ezen népgyűlés által keltett hangulat azonban csakhamar egy országos gyásznak adott helyet. Alig egy pár héttel a gyűlés után, mint a villám terjedt szét a fővárosban és az országban Kossuth halálának híre. A 48/9-ki szabadságharcz éltető lelke, az új Magyarország megalkotásának fenkölt szellemű bátor intézője, a magyar nép bálványa, kinek neve hosszú és külföldön töltött élete folytán mesés nagyságúvá nőtt hazájában, kihez bucsút járt Magyarország értelmisége és egyszerű földművese egyaránt: e nagy-szellemóriás meghalt.

Gyász töltötte be az egész országot.

Ép úgy mint Deák Ferencznél, kétségtelenül az egész ország érzületével találkozott volna, ha eltakarításáról az ország gondoskodik. Ez azonban magasabb politikai okokból nem volt ke-

keresztül vihető. E helyzetből a Wekerle-kabinetre nézve súlyos nehézségek állottak elő.

Őszintén megvallva, mindenkinek azt kelle hinnie, hogy Wekerle kormánya katasztrófa elé megy, ha ezen nemzeti közérzületnek ellent mer állani, annyira élénk volt a veszteség feletti fájdalom az egész országban.

Igaz, Kossuth utolsó lehelletéig makacsul ragaszkodott inkompatibilitási tanához; másrészt pedig Ferencz József király Magyarország népe előtt oly népszerűséggel bír, minővel talán Hollós Mátyás ideje óta egyetlen koronás király sem; igaz, hogy ez oknál fogva azt kelle hinni, hogy szeretett királya iránt való tekintetből a nemzet attól, hogy Kossuthot a törvényhozás ugyanazon megtiszteltetésben részesítse, melyben Deákot t. i., hogy a nemzet háláját törvénybe iktassa — el fog állani. De a ki a magyar vérmérsékletet ismeri, a ki tudja, hogy ugy szeretetében, mint gyűlöletében vajmi hamar fékezhetlen szenvedélybe tör ki: az előre tisztában volt az iránt, hogy ezen nagy esemény behatása alatt az első időben pusztán az érzelem hangjára hallgatva, ellenállhatlan erővel fogja követelni szive vágyának teljesítését; és hogy a kormány, ha ennek eleget tenni képes nem lesz, inkább ott fogja hagyni helyét, mintsem koronás királyával szemben a személyes érzelmek ily megsértését követné el.

A kérdés annyira kritikus volt, hogy a ház elnöke, báró Bánffy Dezső, elutazott a fővárosból, kikerülendő a biztosra vett rohamot a képviselő-

ház részéről, melyet azért fognak intézni, hogy Kossuth temetését a törvényhozás vegye kezébe.

És most látszott, mily szerencse volt Kossuth fővárosi diszpolgársága; mert ez adott alkalmat arra, hogy kikerüljék az államhatalmak konfliktusát. *A főváros mindjárt az első hír megérkeztével magának reklamáta a diszpolgára iránti végső tiszteletadást.* Ez szerencsés körülmény volt; a képviselőház legbefolyásosabb ellenzéki tagjai is igen loyálisan elfogadták a megoldás ezen módját.

Ezen loyaltás elhárított egy nehéz katasztrófát és talán elejét vette a nemzet és fejedelme közt lehető elhidegedésnek. Utóvégre is az ország fővárosa egy bizonyos irányban a nemzet szívének képviselője és amit a főváros ily esetben cselekszik, azt a *nemzet nevében* teszi és azért a kérdés ezen megoldásába az egész nemzet meg is nyugodott.

A Turinból behozott tetemet a muzeum előcsarnokában helyezték ravatalra. A végtisztesség a nagy halotthoz méltó volt s hogy minő őszinte, a nemzet minden rétegében átérzett volt a gyász, igen helyesen jellemezte egy aznap megjelent lap a következő szavaiban:

„Julius Caesar holt tetemére leborulnak a római légiók zsoldos katonái . . . az előtt a koporsó előtt, mely magába zárta Magyarország új kora legnagyobb emberének szent porait, zokogva borult le Árpád egész nemzete.“

Százezerekre ment a gyászkiséret; az ország minden zugából megjelentek a gyászolók: vének,

korabeliei, kik még tanúi voltak működésének és lelkesültek szavaira és menének fegyvert ragadni és védeni a hazát — ma mindannyuk már megtört rom, de szíve megmozdult és kiadvóban levő szeméből nehéz könnyek hullanak; ifjak, kik atyáik viselt dolgait dobogó kebelvel és egy nemével a fenkölt irigy vágnak, hogy „miért nem lehettem apám helyén!” — hallgatják a téli estéken — szintén velük érezték a veszteséget, Öreganyáknak, kik ifjúkorukban látták Kossuth derék honvédeit, a kik dobogó szívvél látták őket vérengző csatákra kelni, vagy azokból dicsőséggel visszatérni: a visszaemlékezés átmelegítette szíveiket és gyermekeiket s unokáikat vitték a nagy ember ravatalához.

Ott volt egész Magyarország: és a ki személyesen nem mehetett, ott volt lelkében, érzéseiben, gyászában . . .

Jókai Mór gyönyörű beszédéből, melyet a ravatal felett tartott, csak a pár sort idézzük, mint az akkori érzelemvilág vissz sugarait:

„Koporsódnál találkozik az egész nemzet: régi ellenfelek kezét nyújtanak előtte egymásnak: vitatkozó testvérek feltalálják ravatalodnál az édes anyát, a hazát, a ki örököse lesz annak a szeretetnek, melyet te kincsek helyett gyűjtél magadnak egy mesehosszu életen át.

Egy mondás felőled elég egy tengert elcsillapítani: „Ne háborogj! Kossuth alszik . . .” A tenger elpihen.

Egy szózat elég a harczot megszüntetni: „Ne tépjétek egymás zászlóit! Ne vágjatok egy-

máson sebeket! Az Kossuth lelkének fáj . . .” s a küzdelem elmulik.

Ez a te bűvös szemfödeled betakar minden belviszályt.

Minden könyesepp, mely éretted kihull, egy balzsamesep, mely nyílt sebeket begyógyít.”

Kossuth Lajos hamvainak eltakarítása után a képviselőház megkezdte az egyházpolitikai vitát. Nagy és érdekes volt a vita; heves és kímélet nélkül való a küzdelem. **A képviselőház oly óriási többséggel, minőt ily nagy horderejű kérdésnél még nem látott, megszavazta a reformot.**

A válság.

Felküldetett a javaslat a főrendekhez. Ott is már előzőleg elkeseredett izgatás indult meg: püspökök, főurak, közös miniszterek, udvari körökhöz tartozó méltóságok eget-földet megmozdítottak, hogy a javaslatot megbuktassák.

Ez köztudomásúlag sikerült is nekik, *miután ott egyik vezértag egyenesen arra hivatkozott, hogy a kötelező polgári házasság törvényjavaslatát ellenzők a korona óhajta értelmében járnak el.*

Ezen nagyjelentőségű állítással szemben a kormány szükségesnek látta, hogy tisztába jöjjön saját helyzetével és azzal, hogy bírja-e még a korona bizalmát oly mértékben, mely szükséges az ügyek hathatós vezetésére? Ezért a korona elé egy javaslatot terjesztett, mely a főrendiházi

tagok számának szaporításával a törvényjavaslat sorsát ott is biztosította volna, kijelentvén, hogy a mennyiben ezen kérése nem teljesítenék: lehetetlen volna részükről a felelősséget a kormányzatért tovább elvállalniok. A korona nem volt hajlandó a javaslatot elfogadni és megbizta a *horvát bánt, hogy tájékozza magát Budapesten egy új kormány alakításának lehetősége iránt.*

A horvát bán kijelentette, hogy ő a szabadelvű párt programjának megvalósítására vállalkozik peer-schub nélkül is; hogy ő a szabadelvű párttal annak elvei alapján kész az ország kormányzatát átvenni.

Nagy zavar támadt a szabadelvű pártban. Voltak a bánnak személyes tisztelői, kik az ő kormányzásától — a Horvátországban elért sikereit tekintve — sok üdvöset vártak és különösen a szabadelvű pártnak meggyengült helyzetére való tekintettel egy ily tapasztalt, erős kéz vezetésére szívesen bízták volna magukat. És volt ép az ellenkező nézetet vallók serege, kik t. i. a párt addigi tradícióinak feladásától féltek és azért Khuen Héderváry grófot mint ismeretlen faktort a magyar közügyek terén gyanus szemmel nézték. Megindult az izgatás egy és más irányban és a tulnyomó többség a horvát bán elleneseié volt. Ekkor 1894 június 2-án este tartott a szabadelvű párt értekezletet, melyen a Bécsből visszatért miniszterelnök jelentést kívánt tenni kormánya bukásának okairól.

Az értekezlet este 7 órára volt kitűzve.

$\frac{1}{2}$ 7 óra lehetett, mikor én felmentem; szo-

katlanul sokan voltak a klubhelyiségben. Belép-temmel egyik barátom kérdezi, hogy olvastam-e a határozati javaslatot, melyet Darányi képviselő-társunk az értekezlet elé terjeszteni kíván?

Nekem tudomásom sem volt egy ilyen javaslatról; bementem oda, hol a legnagyobb csoportosulást láttam — a levelező szobába. Darányi beléptemmel kezembe nyomta a fogalmazványt azzal, hogy azt vagy 20—30-an állapították meg s mondanám felőle véleményemet.

Elolvastam és kifogásoltam a „szabad kéz” fentartását, ami felesleges, mert magában értett dolog és kifogásoltam a rideg visszautasítás hangját, melyet szerintem a koronának egy eminens jogát támadja meg. Képviselőtársam azt felelte rá, hogy a szöveg egy hosszú vita végeredménye.

Kis vártatva bementem a nagy terembe és ott pártunk egyik vezérférfia ugyanazon kérdéssel fordult hozzám:

— Olvastad-e a határozati javaslatot:

— Olvastam, felelém neki és itt ugyanazon észrevételeket ismételtam, melyet Darányi előtt tettem, hozzá téve, hogy az a korona felségjogának korlátozása. Képviselőtársam nagy súlyt fektetett a határozati javaslat *egyhangu elfogadására*.

Pártunkban az izgalom nagyfoku volt, mikor az értekezlet megnyílt és daczára annak, hogy sokan voltak dissidensek és aggódók, kik azonban, nehogy keserű és *személyes élű* vitát idézzenek fel és ez által a párt további széttörését

tegyék lehetővé, nem szólaltak fel, a határozati javaslat egyhangulag lőn elfogadva. Pedig ha bárki felszólal ellene, bizony a párt jelentékeny része csatlakozott volna az ellenvéleményhez!

És csodálatos, a szabadelvű párt *ezen* fellépése, mely szerintem csakugyan beleütközik a korona azon jogába, hogy tanácsosait szabadon választhatja, az országban pártunknak óriási népszerűséget szerzett. Jele ez annak, hogy a Wekerle-kormány, az egyházpolitikai törvényjavaslat körül tanúsított akkori magatartása által, rendkívüli népszerűségre tett szert az országban; és tanúsága annak, hogy a kormánypártot az ország nem valami nagyon független gondolkodásnak tartotta és a közvéleményre nézve kedves meglepetés volt a pártnak a rezolúcióban foglalt határozottsága és önállósága.

Igaz, e határozati javaslatot egy hétre rá „értelmezés” cím alatt a párt megint visszavonta, de elérte azt, hogy a horvát bán miniszterelnökségéből semmi sem lett és Wekerle újból bizatott meg a kormányalakítással.

De most nehézségek merültek fel az eddigi igazságügyminiszternek az új kabinetbe való ismételi belépése miatt; midőn azonban a kabinetalakítással megbizott Wekerle őt elejteni nem volt hajlandó és a párt néhány korifeusa belépését követelte; ez a nehézség is leküzdetett. Miután a főrendiházi tagok szaporítását a korona kereken megtagadta, annak ellenében felhatalmazta a miniszterelnököt, hogy a főrendiház új tárgyalásainál kijelenthesse, miszerint a korona

politikai szükségnek tekinti a kötelező polgári házasság és azzal kapcsolatos törvényjavaslatok elfogadását és törvényerőre emelkedését.

A *nemzetiségek* sem hagyták felhasználatlannul a helyzetet, mely a magyar nemzetben meghasonlást és így erőfogyasztást idézett fel; azon voltak, hogy saját nemzetiségi követeléseikkel még inkább erőtlennítsék a Wekerle-kormányt. És ebben nem csekély része van a magyar főpapságnak, ultramontán főuraknak és a klerikálisok azon részének, kik magával Belzebubbal is megalkusznak, csak az ő hatalmi körük ne szoríttassék meg. Ezek ugyanis szövetkeztek a nemzetiségi főpapsággal, mely ez uton szintén közreműködött ahhoz, hogy az egyházpolitikai törvényjavaslatokból törvény ne válhassék. Így azután a trón elé állva, rámutattak, hogy

— Ime, nézd Felséges Uram, egy ily törvény keletkezése magukat a nemzetiségeket is felláztatja!

Végül a főrendek 4 szótöbbséggel elfogadták a kötelező polg. házassági javaslatot — miután az ellenkezők közül sokan távol maradtak.

Gróf Csáky Albin.

Mielőtt e sorokat befejeznénk említést kell tennünk egy államférfiuról, kinek a nagy egyházpolitikai harcban nagy és fényes feladata volt.

Azon nagy nevek közt, melyek az utolsó öt év alatt döntő befolyást gyakoroltak hazánk sorsa felett, kétségtelenül egyike az elsőeknek gróf

Csáky Albiné, ki Trefort örökét vette át és mint Magyarország vallás- és közoktatási minisztere öt évig működött.

Midőn a kabinetbe lépett, az a hír terjengett, hogy — ultramontán. Némelyek gyanus szemmel kísérték működését és várták, mikor fog már benne az ultramontánizmus felülkerekedni?

Nos — ezt még mindig várhatják.

Mikor elfoglalta székét és programját terjesztette elő, az az egyszerű, tiszta, átlátszó logika, melylyel a házban először fellépett: mindeniben azt a meggyőződést keltette, hogy nem mindennapi emberrel van dolgunk. Az a nagy súly, melyet a népnevelésre, kisdóvodákra és ezekkel kapcsolatban a magyar nyelvnek a nép kisdedei által leendő elsajátítására fektetett — nagy meglepetést keltett.

És mégis! mikor első költségvetését tárgyalta: meglehetősen szűknek érezte a piros támlás székét — annyira szorongatta az ellenzék: mely örömét találta abban, hogy az ujonez nehéz állását tűszurásokkal még kellemetlenebbé tegye. Védelmében, megjegyzéseiben és felvilágosításaiban azonnal ki volt ugyan érezhető a tiszta fő, az önmagával leszámolt politikus, a végeztel-jait megállapított és törhetlenül azok után törekvő államférfi: de előadásának egyszerűsége és minden keresettség nélkül való pongyolasága, hangjának szintelensége és a halkán, minden affektus nélkül tartott beszédek, sem el nem kábitottak, sem meg nem hódítottak, sőt ellen-

kezőleg, kissé meglepőek voltak azon házban — a hol lehetőleg törekedett minden ember szónok lenni.

Lassanként hozzászokott a képviselőház Csáky előadási modorához, s ő is törekedett élénkebb előadás után; már a második költségvetésnél mindenki néma csendben hallgatta az érdekes és alapos fejtegetéseket, melyek egy minden ízében szilárdul megalkotott épület tervét mutatták be a tisztelt háznak. Ekkor már Csáky gróf dominálta a helyzetet.

A szabadelvű párt lelkesült a derék akvizíciónak és e lelkesedés már a következő évben még az ellenzékre is áttért.

Mindenki érezte, hogy Magyarország szellemi fejlődésének vezetése jó kezekbe van letéve. Gróf Csáky szorgalmas munkás, önmagával tisztában levő vezér, kinek beszédei ép úgy magántársalgás közben, mint a nyilvánosság nagy fóruma előtt, mindig meggyőzők voltak. Mert mindenki kiérzi előadásából, hogy a mit mond, az neki is meggyőződése, a mit őszinte lelkének egész melegével megvalósítani is törekszik.

Ezen tulajdonaival csakhamar egészen meghódította a szabadelvű pártot. Mindenki rajongott a vallás- és közoktatási miniszterért és mindenki örömmel járult tervei megvalósításának támogatásához.

Magán érintkezésében az egyszerűség, nyíltság és melegség mellett mindig ott volt valami előkelőség, mely mindenkire egy bizonyos varázst gyakorolt. Állását nem törekedett ködbe

burkolás által nagyobbban mutatni, vagy a laikus közönség részéről hozzáférhetlenebbé tenni; sőt ellenkezőleg, mindenkinek szívesen kezére járt, a hol azt az ügy érdemének sértése nélkül tenni lehetett. — de ép oly nyíltan, ép annyi őszinteséggel megmondta, ha valami kérelmet nem teljesíthetett; sőt azon fáradságot vette magának, hogy a nem teljesíthetés okait egyenként felsorolva, azt, kinek kérését visszautasítania kellett, meggyőzte annak teljesíthetlenségéről.

Csáky Albin politikai nézetei higgadtak és tisztán szabadelvűek. Vallásos ember vakbuzgóság nélkül; hű fia egyházának, a vallás iránt való tiszteletből és benső meggyőződésből, de ép oly tisztelője minden más vallást követőknek, kik a tiszteletre érdemesek. Nem tesz különbséget a hazafiságban vallási tekintetből: előtte saját egyházának érdekei teljesen összhangba hozhatók az állam érdekeivel. Egész működése alatt ez volt vezérelve, és azért taláink kormányzati ágában mindig összhangot és mindig meghatározott irányt.

Igen nagy része volt az egyházpolitikai reform keresztülvételének munkájában. Mindig csatakeszen állott és mindig sorompóba lépett, valahányszor azt a helyzet által indikálnak találta. Felszólalásai mindannyiszor alaposak, határozottak és hatékonyak voltak. Még az oly szónokokkal szemben is, mint gróf Apponyi Albert, hatott az ő egyszerű, igénytelen ékesszólása. Midőn egy alkalommal ehhez szerencsét kívántak neki, azt felelte:

„Hisz a legegyszerűbb igazságokat hirdetem és a legigénytelenebb módon. Mi van ebben gratulálni való?”

Midőn e férfi tapasztalta, hogy az ő hivataloskodása nem minden részletében bírja a korona tetszését: azonnal ott hagyta állását: mert nem tartotta hasznosnak, hogy valaki még akkor is kormányon maradjon, midőn már a korona bizalmának teljességét nem bírja.

Újabb válság előjelei.

A szabadelvű párt ezen eljárást, valamint a Kossuth Ferencz — mint még olasz állam alattvalójának — politikai körutját aggodalommal nézte. Tudta, hogy ez utóbbi körülmény ismét anyagot nyújt a korona és nemzet közti jó viszony meglazítására, a mely az utolsó időben különben is sok kívánni valót mutatott. És a kormány e körutat tűrte, az izgatásokat engedte. Felfogása helytelen volt, ha azt hitte, hogy ezzel Bécsben bizonyos köröket félelembe ejt. Egészen más dolog történt. E körök egyenesen — és joggal — rámutathattak arra, hogy ime! Felséged magyar kormányának vagy nincs bátorsága a Kossuth izgatásait az alaptörvények ellen megakadályozni, vagy szívesen látja, ha az 1867. XII. t.-cz. elleni agitációk meglazítják a népben az e törvények állandóságában hitet.

Ez verte be az utolsó koporsószeget a Wekerle-kabinet fennállásába!

Mindezek a dolgok Wekerle helyzetét rendkívül nehézé tették.

A kötelező polgári házasságra vonatkozó és az azzal junctim szentesítés alá terjesztett törvényjavaslatok nem érkeztek le. Napok, hetek multak és a korona még mindig nem szentesítette a törvényjavaslatokat. A főrendek mindaddig, míg a szentesítés meg nem érkezik, a még hátralevő két javaslatot tárgyalni feleslegesnek tartják, nem tudva, hogy a vallás szabad gyakorlása és a zsidók reczepeziója fog-e ő Felségének jóváhagyásával találkozni, ha a megelőző három javaslatra nézve ez irányban biztosítékkal nem bírnak.

Gyakrabban történtek felszólalások ez irányban a képviselőházban, és e kérdések kétségtelenül, magában a kormánypártban is kényelmetlenségi érzést keltettek.

Az egyházpolitikai reformra vonatkozó törvények szentesítése csak késett tovább is, és a legkülönbözőbb hírek keringtek a Wekerle kormány bizalomvesztettségéről. És különös! a szabadelvű pártban ezen senki sem csodálkozott; rajta senki meg nem ütközött! Sőt ép a párt tagjai maguk közt tárgyalták egész objektivitással azon okokat, melyek e bizalomvesztést előidézték, a nélkül, hogy ezen megütköztek volna.

El-eljártak a miniszter urak a pártkörbe, de alig érdeklődött valaki — talán Szilágyin kívül — a párt hangulatáról. Hej pedig bizony jó volna, koronként a mélyebb rétegekbe is alápillantani, mert vajmi gyakran fekszik már sötét köd a völgyben, mikor fenn az ormokon még csalfa

napsugár játszik; és ezek a közkatonák sokszor jobb érzékkel bírnak az általános helyzet megítélésében mint azok a csúcson állók, mert ők száz és száz oly csatornából meritik értesüléseiket, melyek amazok részére hozzáférhetlenek!

Közbejött a székesfehérvári „katholikus gyűlés” a maga egyoldalú és felekezeti ellenszenv által diktált határozataival! Ez meg már éppen osztályozza a hazafiságot a szerint a mint katolikus vagy nem katolikus. Sőt tovább megy, és meghívja a község, megye, ország ügyeinek vezetésére a legobskurusabb, legkorlátoltabb embert és nem kíván tőle egyéb kvalifikációt csak azt az egyet, hogy — katolikus legyen! és eltaszítja a legnagyobb tehetséget, ha az — nem katolikus.

Ime! ily megfoghatatlan és szárnalmas egyoldalúságra vezeti még az okos embereket is — a vallási elfogultság!

* * *

Midőn e sorokat bevégeztük, jó híre, hogy a *Wekerle kormány lemondott és lemondása a korona által elfogadtatott*. Csodálatos dolog — még bírja a kormány a képviselőház többségének bizalmát; és Ő Felsége csak e napokban szentesítette azon törvényeket, melyek programjának első lényegesebb és érdemlegesebb részét képezték; és még is a Wekerle kabinet lemond, és lemondása elfogadtatik.

A korona és kormány közti feszültség mint

e sorokban elmondottuk sok és különböző okokra vezethető vissza. Hogy a kötelező polgári házasság és az azzal kapcsolatos törvények *nem* voltak ennek okai, ezt tanúsítja a szentesítés; de hogy a korona már e szentesítéssel is éreztetni akarta, hogy a Wekerle kabinet nem bírja bizalmát oly mértékben mint valaha; ezt tanúsította azon huzás-halasztás, mely a bekövetkezett szentesítést megelőzte.

Az elhidegedés okai közül nem a legesekélyebb volt, mint már előbb is említettük, a Kossuth Lajos temetése körül előfordult inczidensek és miniszteri nyilatkozatok; azonban egyik főök lehetett a júniusi *rezoluczió*, melyben a korona által kabinetalakítással megbízott horvát bánnal szemben a párt rideg elutasító határozatnak eredetét sokan némely kormány tagok kezdeményezésére vezették vissza. De továbbá nem csekély befolyással bírt reá a Hentzi szoborügy dolga és azon körülmény, hogy midőn júniusban a kabinet újra alakított, abba oly egyének is felvételtek, kik a korona jóakarátával nem dicsekedhettek. Ezekhez járult, hogy a nemzetiségi kérdés nem vezetett semmit elmérgesedésből, és hogy a vallásfelekezetek közötti türelmetlenség jelei napról-napra fokozódnak.

Mindezen körülmények megrontották az összhangot, melynek a korona és kormány közt multhatlanul fenn kell állania, ha a közügyek egészséges fejlődését látni óhajtjuk. A kormány a helyzetet nem volt képes megjavítani, sőt a

Kossuth Ferencz politikai körutja körül tanúsított magatartása, és az a hír, mely politikai körökben régóta terjeng, hogy a kormány egyes tagjai élénk összeköttetést tartanak fenn a függetlenségi párt vezértagjaival, a helyzetet még rosszabbá tette.

Mind e körülmények összehatottak és alkalmas emeltyűket szolgáltak arra, hogy a korona előtt a Wekerle kormány megbízhatósága és őszintesége iránt aláássák a hitet, s így törésre juttassák a dolgot.

Sajnos, hogy nem volt Wekerlének Bécsben oly közege kinek befolyása és képessége esetről esetre meg tudta volna értetni az indokokat, melyek a kormányt bizonyos — könnyen félreérthető — intézkedéseknél vagy magatartásában vezették; hogy nem volt senki, ki a kormányellenes áramlatokkal szemben döntő pillanatban a helyzetet a maga igaz színében képes lett volna megvilágítani.

De sajnos az is, hogy a kormányelnök tulajdosan engedett oly befolyásoknak, melyek koronként az ő józan felfogását és ítéletét megtevesztették. És itt egyenesen kijelentem, hogy *nem* „illetéktelen külbefolyást” értek ez alatt.

Most Wekerle egy időre eltűnik azon helyről, a hol jó szolgálatokat tenni módjában volt; de nem tűnik el mindégre! az ő ideje ismét megjő.

Következik egy új kabinet. Kikből fog állani? nem tudhatjuk. Egyet remélünk, hogy ismét a szabadelvű elemekből áll elő. Hogy vajjon ez új

kabinet képes lesz-e a szabadelvű pártot együtt tartani? ez nehéz és nagy kérdés.

Megmarad-e az új kormány azon szabadelvű irányban, melyet pártunk 18 év óta oly nagy odaadással követett? ezt nem tudjuk.

De történjék bármi — a szabadelvű párt beírta nevét a magyar történelem éreztáblájára, és azt onnan többé senki letörölni képes nem lesz!

Ez a vigaszunk a jelen helyzetben.

Zárszó.

A magyar állam érdekében ez idő szerint csak egyetlen egy politika lehetséges, az t. i. ahol *közös alapon* a nemzet és a korona találkoznak, az az a *törvényes alap politikája*.

Minden, ami ettől eltér, az veszélyezteteti fennállásunkat. Az utóbbi időkben — mintha erről az utról letévedtünk, mintha lidérczfények után indultunk volna! . . . és mintha némi aggodalmak elhomályosították volna tisztán látásunkat. Az aggodalmak felköltik a képzelődést és ez mint köd borította táj csekély dolgokat is nagyitva mutat; elfogulttá teszi az elme s megzavarja ítéletünket, veszélyt sejtetvén ott is, ahol nyílt szemmel, elfogulatlan tekintettel, mit sem látunk, ami félelmet gerjesztő lehetne.

A rémlátás elterelt bennünket oly utakra, melyek egyik konfliktusból a másikba juttatnak.

Ezek kikerülése csak egy módon lehetséges:

ha nyugodt ítéllettel állapítjuk meg az irányt, melyet követnünk szükséges és ez utat megtartjuk hiven, becsületesen.

A takart kéz politikája kalandokba bonyolít; kalandok pedig csak ott nem árthatnak — a hol már veszteni való nincs; nekünk pedig még nagyon sok a veszteni valónk!

Ma szabad nemzet vagyunk, mely saját sorsa felett rendelkezik; és a legközelebb lefolyt három évtized mutatja, hogy a jelen törvényes viszonyok közt nem csak lépésről-lépésre haladunk szellemi és anyagi téren; nemcsak konszolidálódik országunk, nemcsak megerősödik a magyar nemzetiség és a magyar állameszme egyiránt: de lassanként sikerül nyílt ellenségeinket is elhallgattatni, kényszeríteni a visszavonulásra és arra, hogy erőnk előtt a fegyvert letegyék.

Mindezen eredményeket a korona és nemzet közti egyetértés, vagy az őszinte és a nyílt politika útján értük el.

Előttünk tehát egy majdnem 30 éves tapasztalás; előttünk a Deák-Andrássy és a Tiszakorszak.

Tanulságos idők!

Ezen államférfiak kormányzása alatt épült fel a mai Magyarország; ezek alatt erősödött meg annyira a magyar nemzetiség, hogy ma már nemcsak jogilag, de tényleg is ennek nyelve képezi az állam uralkodó nyelvét.

Ezek kormányzása alatt nyerte a magyar állam azon tekintélyt kifelé, és azon befolyást

benn a monarchiában, melyre oly büszkék voltunk. Ezek készítették elő azt az utat, mely a mai rohamos fejlődést is lehetségessé tette.

Vagy máskép az a monumentális épület, az *egyházpolitikai reform*, felépíthető lett volna-e, annyi nehézség, annyi akadály, oly viharok daczára, minők azt minden oldalról megtámadták?

Ha az előző kormányok nem kultiválják a nemzet és korona közti jó egyetértést, ha őszinte és nyílt politikájukkal nem győzik meg a koronát arról, hogy nekünk nincs és nem is lehet más érdekünk, más célunk, mint az 1867. XII. t.-cz. szilárd fenntartása alapján hazánk fejlődése által a monarchia megszilárdításának és hatalmának emelését is elérni: és hogy a kettő egymástól elválaszthatatlan feladatát képezi összes törekvésünknek!

E nagy államférfiak, ez alapon és ez irányban működvén, megnyerték ezen nyílt politikájukkal a korona teljes bizalmát és ennek segítségével alkották meg a mai magyar államot, mely nemcsak az osztrák-magyar monarchia egyik megingathatlan erőssége, hanem Európa által elismert komoly politikai tényező: oly tényező, mely az európai békének egyik számításba vett erős biztosítója. Monarchiánk *ezen* magyar politika segítségével lett hatalmassá, lett keresett szövetségessé: és ennek segítségével szilárdult meg újból minden ízében a korábban rozoga állapotra jutott nagy birodalom.

Az a befolyás, melyet a magyar állam a

monarchia külügyi politikájára gyakorol, lehetőségessé teszi, hogy semmi olyas ne történhessék, a mi specziális érdekeivel ellentétben áll; az a súly, mely minket megillet, s melyet tétleg gyakorlunk, elégséges ahhoz, hogy kifelé biztosíthassuk a békét és itt benn fentarthassuk a rendet, mely szükséges, hogy nemzeti fejlődésünk az eddigi irányban és mérvekben tovább haladjon.

E fejlődés csak mesterséges uton volna megakadályozható, ha t. i. nem a természet jelölte, nem a helyzet követelte uton, nem a korona és nemzet közös egyetértése útján akarnánk haladni.

Ez a *bontás politikája volna*, mely kalandokba, kiszámíthatlan veszélyekbe sodorna.

Kulturánk fejlesztése, a nemzet vagyoni megerősödése, a magyar nyelv terjedése stb. stb. mind összefüggésben állanak azon politikával, melyet e pár szó fejez ki: „Egyetértés korona és nemzet között.”

És a nemzet maga egészséges és erőteljes ösztönével rátalált azon utra és követi is azt, csak mesterségesen el ne tereltessék róla.

A következő kormánynak meg kell nyernie ismét a korona teljes bizalmát; csakis az a kormány számíthat a nemzet tartós támogatására is, mely ezt a célzt eléri. Nincs veszélyesebb dolog a bizonytalanságnál; a politikában pedig, ha az alap kiveszett lábunk alól, megszűnt minden számítás lehetősége; lépésről-lépésre határozatlan tényezőkre bukkanunk és többé nem mi, hanem a véletlen intézi dolgainkat.

Ily helyzetet komoly politikus el nem fogadhat.

* * *

Bekövetkezett tehát a kormányválság, melyre különben hónapok óta el voltunk készülve. Bekövetkezett mindazon okokból, melyeket a jelen sorokban összegeztünk. Nem egy tény, nem egy körülmény, hanem a hibák összesége idézte azt elő.

Nem a parlamentben állott be a válság, hanem a korona vonta meg bizalmát oly kormánytól, mely a képviselőházban többséggel rendelkezett, sőt a mely az egész országban oly népszerűséggel bír, minővel eddig még nálunk kormány nem. Tehát mindenestre kivételes eset.

De utóvégre a korona bizalom megvonása ép oly jogosult mint a képviselőházé, ha azt szavazással tanúsítja. A következők mindkét esetben ugyanazonosok: a kormánynak vissza kell vonulnia — bármiként sajnálja is valaki azon kitűnő erőknek elvesztését, melyekre országunk büszkeséggel tekintett.

A nagy munkát, melyet a lelépő kormányférfiak megkezdték és annyi dicsőséggel végeztek, ők már nem voltak képesek teljesen be is fejezni. De a mit befejeztek, az a nagy koncepciók, a nagy és liberális elvek munkája volt, és ezeket magukhoz méltóan valósították meg. A befejezetlen részt már más kezekbe kell átboesátani; az utódokra nehéz feladat és nagy fele-

lösség vár. De hát a parlamentárizmusban hasonló esélyek előfordulhatnak.

Különbén ha a lelépő kormány két éves működésére visszatekintünk, nem menthetjük fel egyes tagjait a jelen helyzet előidézésének vádjá alól. A ki tárgyilagosan ítél, elfogja ismerni, hogy sok oly dolog lehetséges a parlamenti kormányzás mellett is, a minek korrektúrája nincs mindig a parlament kezébe adva; vagy ha egy és más esetben kivételesen hozzá is fér — rendesen csak elkésve jut ahhoz.

Az alakulandó új kormány, mondtuk, köteles lesz befejezni azon nagy munkát, melyet elődje már be nem végezhetett. Reája vár *a megalkotott egyházjogi törvények végrehajtása*, « *a vallás szabad gyakorlatáról* » és « *a zsidók repcepcziójáról* » szóló törvényjavaslatoknak törvényerőre emelése; de reá vár *„a közigazgatás államosításának“* feladata is. Az ő kötelességéhez fog tartozni a *nemzetiségi kérdés* tisztázása, valamint a feldult *felekezeti béke* helyreállítása.

Éles szem, nyugodt ítélet és erős kéz kell hozzá.

Ha birni fogja a korona teljes bizalmát, akkor munkája nagyon meg lesz könnyítve. Hogy célját elérni, feladatát megoldani a jelenlegi politikai pártalakulások mellett sikerülhet-e, vagy új pártalakulást lát-e szükségesnek? és ilyen képes-e létrehozni? Ezt megítélni neki kell tudnia.

De mindezek mellett és mindezek felett egy dolgot nem szabad szemr elől téveszteni, és ez — **a parlamentarizmus épségben fentartása és a szabadelvű eszmék tovább fejlesztése !**

Sub hoc signo vinces!

